

Megszállás 1944–1945

SZOKOLAY DOMOKOS

Amikor 1944 augusztusában a Vörös Hadsereg első katonája átlépte az akkori magyar határt, még sokak számára nem volt világos, hogy a háborúnak szovjet részről mi a politikai célja. Bibó István is tévedett, amikor úgy hitte, a Vörös Hadsereg nem „világnézeti hadsereg”. Sztálin 1928-ban már megfogalmazta, milyen tényezők különböztetik meg a „munkásosztály” internacionalista szellemiségű hadseregét a többitől. Elsősorban úgy látta: „...a mi Vörös Hadseregünknek az a sajátossága, hogy a munkás-paraszt hatalom megszilárdításának eszköze, a proletárdiktatúra megszilárdításának eszköze, a munkások és parasztok felszabadításának – a földbirtokosok és tőkésék igája alól való felszabadításának eszköze.” Természetesen akkoriban még e tétel gyakorlati alkalmazását a Szovjetunió területére vonatkoztathatta. Mégis fel kell hívni a figyelmet arra, hogy milyen nagy szerepet szánt Sztálin a politikai programnak – a tulajdon- és társadalmi viszonyok megváltoztatásának –, amikor a Vörös Hadsereg céljairól beszélt.

Az egyébként 1937-ben kivégeztetett M. Ny. Tuhacsevszkij, a szovjet katonai stratégia egyik legnagyobb alakja konkrétan fejezte ki vélekedését az eljövendő háborúk természetéről: szerinte a politika irányítja a háborút és a béke nem más, mint ugyanennek a politikának a folytatása a megváltozott körülmények figyelembevételével. Megállapította, hogy milyen jelentősége van háborús helyzetben a Vörös Hadsereg által ellenőrzött – meghódított – területek szovjetizálásának. Hiszen a hadsereg teljesítménye nem attól fog jelentősen különbözni más hadseregekétől, hogy – netán több nemzeti-

ségű – proletárokból áll, hanem attól, hogy milyen hátországra támaszkodik. Érvelése szerint pedig könnyebb kiterjeszteni és végrehajtani a szovjetizálást, mint már szovjetizált területen visszaállítani a „burzsoá hatalmat”. A politikai földrajzról alkotott képe szerint a Szovjetunió határai mentén egy sor olyan állam jött létre, amelyeket „a tőke és a vallás révén abban a szellemben nevelnek, hogy a szovjet állam lényege nem szocialista, hanem oroszországi, nagyhatalmi” – tehát mind gazdasági berendezkedésük, mind pedig kulturális hagyományaik miatt ellenségesek a szovjet rendszerrel. Arra azonban már nem ő, hanem a történelem válaszolt, hogy vajon mi, és milyen ütemben fog történni ezekkel az államokkal, miután a nagyhatalmi politika a Szovjetunió érdekszférájába sorolta őket, majd pedig megérkezett és hosszú évtizedekre jelen maradt a megszálló Vörös Hadsereg.

Jelképes lehetne az általuk letartóztatott gróf Bethlen István esete is. Egy olyan magyar államférfi, aki egy évtizedig kormányozta Magyarországot, majd ezután is jelentős befolyással bírván vett részt a magyar politikai életben, végül az országot megszálló és tisztogatásba kezdő német szervenél elől kellett – Horthy Miklós kormányzó segítségével – búvóhelyet találnia. Bethlen életműve és politikája bár képezheti kritika tárgyát, személye mégis az első világháború utáni Magyarország szuverenitásával és talpra állásával összefonódott szimbólum volt. Letartóztatásának okát az szolgáltatta, hogy az 1944 decemberében a Vörös Hadsereg oldalára – saját megfogalmazásuk szerint – „átállt” Bethlentől tartottak a szovjetek. El akarták szigetelni a külvilágtól, és likvidálni a magyar politikai életből. Céljuk az volt,

hogyan ne tudjon érintkezésbe lépni sem Veress Lajos vezérére, sem pedig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországra érkező angol és amerikai képviselőivel. V. M. Molotov külügyi népbiztos és helyettese, V. G. Gyekanozov úgy látták, hogy Bethlen István jelenléte a magyar „jobboldal” és „reakció” megerősödését eredményezné, illetve – ekkor még szövetségeseik! – az „angolok kezére játszana”. Sorsával kapcsolatban a végleges döntést a Szovjetunióba való elszállítása után kívánták meghozni.

A Magyarország volt miniszterelnökének őrizetbe vételéről szóló határozatokat 1945. február 26-án hagyta jóvá Ivasutyin altábornagy, a 3. Ukrán Front SZMERS Kémelhárítási Főosztályának vezetője. Egy nappal később Anukudinov jogász-vezérőrnagy, katonai ügyész elrendelte a letartóztatást. A Nyikolenko százados által előkészített dokumentumok Bethlent mint Horthy bizalmasát egyrészt – koholt módon – háborús bűnösnek említették, másrészt a szovjet Büntetőtörvénykönyv 58. §-ának 4. pontjában körülírt bűncselekmények elkövetésével gyanúsították. A paragrafus bűncselekményként állapította meg a „nemzetközi burzsoázia” azon csoportjába való tartozást, amelyik a kommunizmust nem ismerte el a történelmi fejlődés következő lépcsőfokának, és lépéseket tett annak megdöntésére. Röviden összefoglalva ez azt jelentette, hogy Bethlen István magyar állampolgárként és miniszterelnökként a szovjet büntetőjogot sértette meg, mert a magyar politikai életben – és Magyarország érdekében – kifejtett tevékenységével „bűncselekményt” követett el a Szovjetunió ellen. Ez az 58. volt az a paragrafus, amellyel a szovjet büntetőjogot állampolgárság és a korábbi jogi, politikai és történelmi állapotok figyelembe vétele nélkül alkalmazhatták a szovjet hatóságok bárkivel szemben. Ez volt az a paragrafus és jogfelfogás, amelynek vezérmotívumai megjelentek a köztársaság védelméről alkotott 1946. évi VII. törvényekben, a koncepciók perék és a kommunista hatalmi térnyerés egyik legfőbb eszközében. Nagyjából tehát két évvel a Kovács Béla kisgazdapárti politikussal történtek előtt, ez alapján hoztak határozatot a szovjetek Bethlen István elhurcolásáról. Ekkorra már az ostrommal elfoglalt Budapesten is más világ kezdődött. A karóráitól és az idő érzékelésétől, mérésétől megfosztott lakosság számára 1945. február 24-én – talán jelképesnek is ítélni lehet – visszatért a pontos időszámítás, amikor elsőként a Nemzeti Színház előtt, majd pedig hat további helyen működésbe hozták a köztéri órákat.

Ezekben a hónapokban Magyarország nyugati felében még a régi órák jártak, és zajlott a háború. A nyilas irányítású magyar kormányzati szervek nyugat-magyarországi városokban székeltek és működtek. Szálasi Ferenc egy propagandakiadvány szerint 1945. január 20. és 21. között még „országjártást” tartott Tét, Abda és Györszentmárton községekre kiterjedően, ahol igyekezett megnyugtató válaszokat adni a hadi helyzetről. 1945. március 7-én a nyilas hatalom Sopron vármegyei letéteményese, Várpalotai Vilmos főispán még utasítást adott ki a nem kívánatos elnevezésű utcák és köztérak átnevezéséről. S Kélet-Magyarországról is nehézkesen terjesztette egyre szélesebbre hatóságát az 1944. december 21-én, Debrecenben megalakított Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd a 22-én létrehozott – Moszkvában összeállított, finomabban fogalmazva jóváhagyott –, Dálnoki Miklós Béla vezette Ideiglenes Nemzeti Kormány.

Az ideiglenes nemzetgyűlési és kormányzati szervek legitimitását tulajdonképpen a „demokratikus” – bár a demokrá-

ciáról igencsak eltérően gondolkozó – pártok koalíciója (Magyar Nemzeti Függetlenségi Front), a szövetséges hatalmak politikai jóváhagyása és a Vörös Hadsereg biztosította. A Sztálin által vezetett Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottságának 1944. október 27-i határozata és az 1945. január 20-án, Moszkvában aláírt Fegyverszüneti Egyezmény értelmében a Vörös Hadsereg a hadászati helyzettől függően a front mögött 50-100 kilométer távolságban engedélyezte és támogatta a polgári közigazgatás helyreállítását. Ennek értelmében hozták létre a kommandatúrák (katonai parancsnokságok, városparancsnokságok) hálózatát, amely részben a magyar közigazgatás területi elosztása szerint, részben pedig a hadsereg érdekei alapján terült szét az elfoglalt országrészekben.

A katonai parancsnokok feladata elsősorban a hátország hadtápterületként való megszervezése, a hadsereg kiszolgálása és az ehhez szükséges „rend” helyreállítása volt. Megbízatásuk és működésük azonban nem ért véget a front elvonulásával, sem pedig a háború végével. Különösen az első hónapokban gyakran beavatkoztak a hatalmuk alatt álló városok és települések életébe, működésébe, a helyi politikai életbe is. Egyaránt rendelkeztek „politikai rendőrséggel” és propagandaosztállyal, tolmácsokkal, a magyar viszonyokat ismerő klientúrával. Mindenre kiterjedő és részletes adatszolgáltatásokat kértek be, üzemetek foglaltak le, rekviráltak, ingyenmunkára vezényelték a lakosságot. A Vörös Hadsereg megérkezésével kezdtek el megtelni a hadifogolytáborok, és gyűjtötték össze, majd hurcolták el civil tömegeket.

Ezen folyamatok, illetve az áldatlan közbiztonsági és közellátási állapotok között kezdhették meg működésüket a magyar állam és közigazgatás szervei, a rendőrség, illetve az ideiglenesen felállított „népi szervek”. A településeken létrehozott nemzeti bizottságok, vagy az üzemi bizottságok bár több helyen a józan ész és a helyi lakosság érettségét, valóban demokratikus megnyilvánulásait jelentették, máshol parttalan hatalmi és személyes konfliktusoknak adtak teret. Míg az első magyar polgárőrségek megjelenése érezhetően javította a lakosság hangulatát, addig a politikai rendőrség oktalanságai, kihallgatási módszerei és gyakori brutalitása, a „kiskirályok” rémuralma kivítva az emberek felháborodását. A népbíróságok működését is sok kritika érte, azok nem tudták a tiszta elszámoltatás eszközeivé válni. A „demokrácia” sajtója sem sokat tett a megbékélésért, nem kívánta – vagy nem tudta – kiszorítani az egyoldalú látásmódot, háborús lelkületet, s az ebből fakadó félelmet és gyűlöletet. A gyűlöletnek új célcsoportjai jelentek meg – kissé leegyszerűsítve –: részben a németajkúak, részben pedig a „reakciók” képeiben.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság és a szovjetek ellenőrzése alatt, ilyen körülmények ellenére is nagy erőfeszítéseket tett a magyar kormányzat és törvényhozás. A földosztással megindult a tulajdonviszonyok megváltoztatása, munkások, parasztok és értelmiségiek szövetségéről beszéltek, nekifogtak az újjáépítésnek. A politikai pártok versenyt futva készültek az első választásra, hogy immár valós tömegbázist tudjanak maguk mögött felmutatni. Már-már emelkedni látszottak a „demokrácia” romokból felhúzott falai... Holott – gróf Teleki Géza egy demokráciáról szóló előadásából idézve – „a szobának lényege nem a négy fal, hanem az általuk bezárt űr”.